

Bakos Márk

Birtalan Ágnes

Belső-ázsiai és koreai sámánizmus és népvallás

2010-01-18

Ő, Mi, Ők és Azok –

A sámán közösség- és világformáló szerepe a Belső-ázsiai közösségeken belül

Habár a sámánizmus – avagy helyesebben, a sámánizmusok, mivel nem beszélhetünk egységes vallási rendszerről (Choi 4-5) (Bowie 178)– jellemzői nemcsak szerte a nagyvilágban, hanem akár egy szűkebb területen belül is rendkívüli változatosságot képesek felmutatni a vizsgált közösségek között, számos karakterisztikus vonás tipikusan fellelhető a legtöbb sámánisztikus hiedelemrendszerben és az azt körülvevő (közösségi) kultúrákban. Például a „hagyományos”, úgymond „nemzetségi” sámán csoportjában szinte mindig kiemelt szerepet tölt be. A sámán fontosságát, kiemelt szerepét a közösségben többek közt jelzi a számos feladatkör, amit hagyományosan betölthet: lehet gyógyító, a fiatal nemzedék tanítója, mediátor a természetfeletti világgal, (amely szerepe talán a legjellemzőbb és legismertebb (Diószegi 48-49)). Ezen felül ezek a sámánok beavatott emberek, akiknek nemcsak rálátásuk, „intim” tudásuk van a világ működésével kapcsolatban, mely tudás ismerete elengedhetetlen a csoport boldogulásához, de ezen beavatás során legitimációjukat is elnyerik közösségüktől. E tényeket figyelembe véve, nem meglepő hogy a sámánok kiemelt szerepet játszanak csoportjukon belül, és jelentős szerepük van a csoporttudat és a közösség kialakításában és fenntartásában, melyeket a következő dolgozat megpróbál összefogni és elemezni.

Talán már itt érdemes megjegyezni, hogy mennyire különbözik egymástól a tipikus kisközösséget kiszolgáló és abban aktívan résztvevő és élő sámán az úgynevezett városi sámánoktól. Ez utóbbi jellemzője, hogy nem egy adott, jól ismert és szoros közösséget szolgál ki, hanem népesebb településeken vagy azok közelében lelhető fel, és megfelelő ellenszolgáltatás ellenében jellemzően szinte bárki felkeresheti problémájával, ezért az előbbiekben felvázolt szociális központi szerepkör ezeknél az urbán sámánoknál nem lelhető fel és nem alakul ki, mivel nincs olyan szűkebb, jól ismert közösség, amit napi jelleggel kiszolgálna vagy érintkezhetne. Így tehát a városi sámán, a fentebb leírt meghatározás szerint, igazából nem is képes a közösség meghatározó, kiemelkedő tagjaként megjelenni. A városi sámánt a legkülönbözőbb emberek kereshetik meg a legkülönbözőbb helyekről, gyakran

olyan problémákra is orvoslást kérve, a hagyományos mediátori szerepkörön túlmutatva, melyet egy hagyományos sámán általában nem vállalna el, mint például rontás vagy átok küldése valakire, más szóval: ártó szándékú varázslások bemutatása. (Buyandelgeriyn 11-12)

Ezen feladatok elvégzése általában véve ütközik is a „hagyományos” sámán mediátori szerepkörével, melynek célja az ember és a természeti (beleértve a természetfeletti) világ közti egyensúly helyreállítása. A tradicionális sámán szerepköre tehát a gyógyítás, a kizökkent világ, univerzum és az ember közötti kapcsolat helyreállítása, vagy ha úgy tetszik, más szavakkal megfogalmazva egyfajta „nagykövet” vagy „békebíró”.

Valószínűsíthető, hogy éppen ezen okokból eredeztethetően a hagyományos sámán, mivel egy szűk közösséget szolgál ki, tartózkodik az ártó szándékú varázslások lebonyolításától (11-12). Ezen tevékenységek hosszú távon óvhatatlanul is ellene hangolná közössége egy részét vagy egészét. Még ha a közösségen kívüli személyre irányulna is a rontás, elképzelhető, hogy a sámántól elkezdenének tartani a közösségén belüli emberek. Eme „túlélési képesség”, érthetően, a megfelelő „szorítások” hiányában gyakran hiányzik a városi sámánokból, akiktől ezen okokból kifolyólag gyakorta nem idegen különféle rontások és átkok kibocsátásának az elvállalása; még az sem túl valószínű, hogy az érintett tudomást szerez a cselekedetről, hacsak nem explicit módon közlik ezt vele. Még ilyen esetekben sem valószínű, hogy a városi sámánt bármiféle kár érné.

A hagyományos sámán közösségformáló erő, összevetve nemcsak az elit vallási rétegeket produkáló vallásokkal, a városi sámánokkal, de még a hagyományőrzést folytató sámánokkal is. Szoros, mindennapi kapcsolatot ápol közösségével, a sámán megjelenik, mint a közösség mindennapi, fontos tagja, a vele való érintkezés alapvető része a mindennapi életnek, összevetve olyan vallásokkal, ahol „elit”, elkülöníthető papi, vallási rétegek találhatóak meg. Érdekes megfigyelni, hogy azon vallások, amelyek nagy, központiasodott dogmákkal és kanonizált tanokkal rendelkeznek, láthatólag mindig kitermelnek egy ilyen

réteget (mondhatnánk akár kasztot is), mint például a papi, szerzetesi réteg a katolikus egyházon belül. Az egységesült vallás és a központiasodott államforma egymást kölcsönösen segítő berendezkedések lehetnek. Előbbi ideológiát és összetartó erőt szolgáltat az utóbbinak, míg amaz táplálja, elfogadja és fenntartja, vagy legalábbis legitimálja a vallást. Létrejön tehát egyfajta sajátságos, intézményesült és nagyléptékű verziója annak a kapcsolatnak, ami eredetileg a sámán és szűk közössége között állt fenn. De éppen e folyamat során óhatatlanul is elveszik az intim kapcsolat lehetősége a vallási figurák és a népesség között.

A sámán továbbá megjelenhet még, mint a csoport és a világ folklorisztikus történelmének, a mítoszoknak és eposzoknak a továbbadója is (Pratt 100). Nemcsak a sámán legitimációja miatt fontos ez a szerepkör, hanem a csoport identitástudatának megőrzésében és megteremtésében is. Ezen történetek nemcsak a világ teremtését vagy létrejöttét mondják el, hanem az első sámán beavatását is, általában nem sokkal a világ létrejötte után, akinek dolga az univerzum és az emberi világ közötti kapcsolat helyrehozása (Diószegi 26-29). Ezen történetek szerint a sámánok nemcsak természetfeletti hatalommal bírnak, de a sámánok sora megtöretlenül folytatódik a világ teremtése óta. A sámán helye és eredete és történelmi legitimálása tehát a mitológiákban kerül rögzítésre, mint például a burjátoknál, ahol egy sas nemzi meg egy alvó asszonyon az első sámánt (26). Jellemzően ezek a történetek az első sámán keletkezését nem sokkal a világ teremtése vagy keletkezése utánra helyezik, melyben az első sámánt a világ szabályozásáért felelős természetfeletti erők ruházzák fel képességeivel, hogy az képes legyen az ember és a világ közt fennálló egyensúlyvesztés kiküszöbölésére és helyreállítására, mely képesség a hétköznapi emberekből hiányzik. Ezen történetekben nemcsak a sámán „történelmi” legitimációjának lehetünk a tanúi, de mintegy emlékeztetőül is szolgálnak a közösség felé a sámán alapvető szükségességének a csoport túlélése és boldogulása szempontjából.

A sámánt nem csupán tudása különbözteti meg a csoport többi tagjától, hanem tárgyi eszközei is jelzik kiemelt szerepét és közösség felé való fontosságát. A sámán ruhája és eszközei gyakran világmodellként működnek, melyben maga a sámán teste jelképezi az axis mundi, a világfát; mely kapcsolatrendszer túlmutat pusztán szimbolizmuson, mivel a sámánt – közösségét – szimbolikusan teszi meg a világ közepének egy egyfajta szinekdoché reprezentálásban. Ruháján konkretizálva gyakran megjelenik a világ réteges, vertikális felosztása, a két (alsó és felső) - vagy háromsztatú világ (alsó, felső és középső), melyek a ruha díszítésén keresztül jelennek meg. Sámán, nemcsak ruhája, mint világmodell jelenik meg. A sámánok sátra is jelképezi a világ felosztását, és itt megjelenik a nemcsak az axis mundi, mint sátorrúd, de az égtájak is, melyek alapján a sátor alapterülete van felosztva (Tilley 134-135). A sámándobok ábrázolásai, amennyiben megtalálhatóak és figurális jellegűek, gyakran megjelenítik a sámánt és törzsét, mint központi figurákat, reprezentálva a csoport helyét és identitását a nagyvilágban (percussion instrument). Elmondhatjuk tehát, hogy a sámán és tárgyi eszközei nemcsak szimbólumai a világrendszernek, de egyben a világ része is, és a csoport azonosságtudatának megőrzői és megerősítői.

A sámán tárgyi világa tehát erősítő módon hathat a közösségtudatra; dobján, amennyiben található figurális ábrázolások, gyakran megjelenik a például nemcsak a sámán maga, de gyakran a közössége is. Ezen emberábrázolások tipikusan körbeveszik a sámánt, mintegy jelezve a sámán közösséghez tartozását, kiemelt szerepét, valamint a sámánszertartások közösségi mivoltát is. Egy tipikus példa erre az alant látható Számi sámándob.

(percussion instrument)

A sámán hitelességét, kiválasztottságát általában már beavatása előtt jelek sora mutatja. A leendő sámán születhet például fölös számú ujjal, foggal vagy burokban; ezáltal jelezve a környezete felé, hogy a sámánt a természetfeletti lények választották ki szerepére. (Diószegi 33-44) Ezen jelek lehetnek mentális eredetűek is, például a sámán lehet epilepsziás is. Mielőtt megtörténne beavatása, gyakran átesik egy úgynevezett tipikus sámánbetegségen, mely általában hosszasan elhúzódik (Diószegi, Sámánok 188) és a jelölt lassú, elhúzódó gyógyulásával jár együtt, melynek során lelke gyakran utazást tesz a szellemvilágba egy úgynevezett lélekutazás során, ahol különféle próbákat kell kiállnia (Diószegi 33). A sámánbetegség egy látványos, a külvilág felé is jól érzékelhető része a sámán beavatásának,

mely gyakran akár évekig is elhúzódhat, jelezve hogy a sámán kellő számú felkészítésen és próbán esett át ahhoz, hogy feladatköreit közösségén belül kielégítően betölthesse.

A sámán kapcsolatot, folytonosságot teremt a múlttal. A sámánok sora folytonos kapcsolatot teremt egy egyfajta „élő történelemmel”, de nemcsak a múlttal teremt kapcsolatot, de a sámán, mint mediátor, támpontot nyújt a csoportnak a jövő felé is (Heissig 227). A sámán, és a sámánság intézménye tehát biztos pontja csoportjának, a múlt, a jelen és a jövő felé is kapcsolatul szolgál.

A részvétel vagy jelenlét, átlényegülés általában fontos része a szertartásoknak. A résztvevők aktív részvétele gyakran fontos, esszenciális része a szertartásnak. Ily módon nemcsak a közösség része vagy egésze érzi magát hasznosnak és tevékenynek, de e szertartások alatt számos kötelék képződhet vagy fonódhat szorosabbá, mivel ezen alkalmakkor az egész közösség vesz részt a beteg ember gyógyításában; ugyanakkor a jövőben a segítő résztvevők is joggal számíthatnak a megsegített segítségére. Ez a szoros kapcsolati rendszer és az egymásrautaltság érzete élesen szemben áll a előbbiekben már tárgyalt városi sámán mentalitással és szerepvállalással. A sámánszertartások közösségformáló ereje tehát a rituálékban is megmutatkozik. Számos sámánrituálékban nemcsak a sámán és az esetleges érintett személy, például beteg ember vesz részt, hanem az érintett szűkebb vagy tágabb családja, gyakran az egész közösségből mindenki, aki meg tud jelenni az eseményen. Ezen kölcsönös lekötöttségek szorosabbá képesek fogni a közösséget.

A sámánok tipikus eszköze még az ütemhangszer is, mely éjszakai sámánoknál tipikusan a dob, míg nappali sámánoknál ezzel szemben ezt a szerepet például a bot, a doromb és csörgők tölthetik be. Ismert pszichológia jelenség, hogy nem csupán pszichedelikus szereket, hanem az ütemhangszerek tartós hangja is képes megváltozott

tudatállapotba vinni a hallgatót. Ezáltal a résztvevőkben segítik az átlényegülés folyamatát. A *mantrák* ismételtetése, melyek közül talán a széles körben legismertebb a Krisna-tudatú hívők (mely természetesen nem sámánizmus) Hare Krisna-ja, előidézi a „szemantikus túltelítődés” (nemzetközi irodalomban *semantic saturation* avagy *semantic satiation* néven ismert (James)) jelenségét, ami ugyancsak képes elősegíteni a megváltozott tudatállapot, a transz létrejöttét. Hogy érzékeltessük, talán elég is egy pillantást vetnünk a *mantra* szövegére:

„Hare Krishna Hare Krishna

Krishna Krishna Hare Hare

Hare Rama Hare Rama

Rama Rama Hare Hare”

Eme jelenségek, mivel megváltozott tudatállapotot idéznek elő, nemcsak időről időre igazolják a sámán beavatottságát, legitimációját, de elősegíthetik a beteg személy gyógyulását is pszichológiai módszerekkel, mivel az érintett úgy érzi, a természetfeletti erők, és maga az egész közösség is az ő gyógyulásosának szolgálatába állt.

Összegzés

A modern sámánok, akik nem kisebb közösségükben munkálkodnak, általában véve két módon adaptálódnak a megváltozott, globalizálódó világ igényeihez; szerepük lehet hagyományőrző vagy az előbbieken már felvázolt urbán sámán. Az első típusra jó példát mutatnak azon koreai sámánok, akik egyfajta léptékváltáson estek túl, és újraértelmezett szerepkörük már nem egy kisebb csoporton belüli mediátori munkásság végrehajtása, hanem a hagyományőrzés, identitástudat erősítése nemzeti szinten. Érezhetően ez a szerepkör áll közelebb az eredeti sámán „munkaköréhez”. A sámánizmus effajta „evolúciója” mintegy tükrözi azt a folyamatot, mikor is a kisebb, nemzetiségi közösségek, falvak nemzeté

kovácsolódtak, s melynek során a szoros, kis csoportbéli tagságot felváltotta a nemzethez való tartozás koncepciója, s amit a kis közösségbeli kapcsolatok és szoros lekötelezettségek felbomlása jellemez.

Az urbán, városi sámánok tipikus jellemzői a megváltozott szerepkör, az elidegenülés és folytonosság hiánya, azonban jelenlétük jelzi az igényt a sámán szerepkörére. Az urbán sámánok tipikus velejárói a posztkommunista korszaknak, ahol a sámánok tiltásának, elnyomásának évtizedei ellenére a tiltott tanok, a sámánizmus ideája fennmaradt, azonban a tanokat gyakran csak töredékes formában sikerült átmenteni. Ugyancsak a szocialista berendezkedés éve alatt zajlott le egy nagyfokú városiasodási folyamat ezen térségekben, aminek jellemzőire már kitértünk az előbbieken.

A sámánság adaptációjának képességét és az sámánság felé létező igényt illusztrálják nemcsak azok a fent vázolt módok, ahogy a sámánság továbbél, hanem ahogy elemeit megőrzi népi és a gyermeki hiedelemvilág is. Például állnak a magyar népmesék (melyek eredetileg nem a folklór részei) táltos lovai, melyek parazsat esznek (ez a sámándob melegítés (Stutley 40) jelenségének a továbbélése (Diószegi, Sámánok 188)), vagy a sámán tanítói szerepkörének sajátos fennmaradását figyelhetjük meg például a jellemzően magyar műfajnak tekintett históriás énekek műfajában, melyben a (közel)múlt eseményeit hangszerrel kísérve adták elő utazó dalnokok. Ezen műfaj legismertebb művelője Tinódi Lantos Sebestyén volt.

Láthattuk tehát, hogy a hagyományos sámán nemcsak kiemelkedő tagja közösségének, de fontos tudás őrzője és átadója is egyben. Felelős a csoport identitásának fenntartásában is. Nemcsak kapcsolatot teremt a múlttal, de biztosítja a jelent és a jövőt is. Éppen ezért habár a sámánság jövője bizonyosan nem jósolható meg, egyvalami biztosnak látszik: a sámánok maradnak.

Hivatkozások

Bowie, Fiona. *The anthropology of religion*. Web. 29 Jan 2011.

Buyandelgeriyn, Manduhai. *Dealing with uncertainty*. Web. 26 Dec 2009.

Choi, Chungmoo. "The Artistry and Ritual Aesthetics of Urban Korean Shamans"
Shamanism: a reader. Web. 29 Jan 2011.

Diószegi Vilmos. *Samanizmus*. 1998. Nyomtatás.

Diószegi Vilmos. *Sámánok nyomában*. Nyomtatás.

Heissig, Walter. „New Material on East Mongolian Shamanism”. *Asian Folklore Studies*.
Web. 21 Jún. 2010.

James, Leon Jakobovits. *Effects of Repeated Stimulation on Cognitive Aspects of Behavior*.
Web. 1 Feb 2011.

percussion instrument. Photograph. Encyclopædia Britannica Online. Web. 2 Feb. 2011.

Pratt, Christina. *An Encyclopedia of Shamanism, Volume 1*. Web. 1 Feb 2011.

Stutley, Margaret. *Shamanism: an introduction*. Web 28 Jan 2011.

Tilley, Christopher Y. *Material culture and text: the art of ambiguity, Volume 1*. Web. 2011
Feb. 1.